

Sinekli Bakkal'da Politik Sorun

Bilindiği gibi Halide Edip Adivar **Sinekli Bakkal**'da II. Abdülhamit döneminin İstanbul'unu anlatır. Fakir kenar mahallesi, zengin konakları ve saray çevresiyle. Fakat yansıtmakla yetinmez; amacı «hayattan bir dilim» vermek, belli bir tarih dönemindeki Türk toplumunun yaşamını canlandırmak değildir sadece. Aynı zamanda hayatın anlamı üzerinde, toplumsal, politik, dinî, ahlâki sorunlar hakkında görüşlerini bildirmek ister:

Romadaki tezi iki planda ele alabiliriz. Birincisi, metafizik planda, tasavvufa dayanan dinsel bir dünya görüşü*; ikincisi sosyal planda, Türk ve İslâm geleneklerinin savunucusudur diyebiliriz. Bu yazıda ikincisine değinecek değilim, çünkü asıl üzerinde durmak istediğim birinci tezle ilgili olarak yazarı rahatsız eden ve uğraştıran politik bir sorun.

Eserde anlatılan dönem Abdülhamit dönemi ve bundan ötürü romanda, istibdat idaresi karşısında nasıl bir tutum takınılması gerektiği sorusu ile karşılaşırız. Bir yanda padişah ve yönetici sınıf, öbür yanda da «başlarında boza» pişen halk vardır ve H.E. Adivar zulme karşı şiddet ve devrim yolunu reddederken, bu soruna, önerdiği mistik felsefeyle uyuşacak bir çözüm bulmaya çalışır. Gerçi yönetici sınıfın karşısında ve içtenlikle halktan yanadır, ama romanın önerdiği çözümlerle, bu, halktan yana olma kolay bağdaşmaz.

Romanın başında Sinekli Bakkal mahallesini tanıdıktan, Rabi'a'nın annesi ile babasının nasıl evlenip ayrıldıklarını, Rabi'a'nın çocukluğunu ve yetişişini öğrendikten sonra ikinci bir çev-

reyle tanışırız. Bu, Abdülhamit'in Zaptiye Nazırı Selim Paşa'nın konağıdır. Paşa'nın karısı, Rabi'a'yı camide dinlemiş, heyecanlanmış ve konağa çağırmıştır. Yazar bu vesileyle fakir halkı temsil eden Sinekli Bakkal sokağından sonra, yönetici sınıfı ve Abdülhamit'in «zulüm aleti» Selim Paşa'nın çevresine geçer. Acımasız bir zaptiye nazırı olan Selim Paşa, padişahın düşmanlarına veya düşman sandıklarına göz açtırmazsa da, yaptıklarını çıkar için değil gerçekten inandığı, doğru bildiği için yapar. Padişah ile devlet kavramını ayıramayan bu adam kendi oğlu için «Hilmi'nin Genç Türk olduğunu görsem, tabanlarını didik didik edecek bir falakaya çeker, sonra Fizan'a sürerim» diyecek kadar padişaha sadık bir nazırdır. Romadaki en önemli çatışma gerçekten de Hilmi ile babası arasındaki şiddetli görüş ayrılığından doğar, çünkü Hilmi Genç Türk hareketine bulaşmış, Abdülhamit rejiminin düşmanı ve babasından ötürü utanç duyan bir gençtir. Denebilir ki Hilmi ve iki-üç arkadaşı Abdülhamit rejimine başkaldıran aydınları temsil ederler eserde.

Romanın tasavvufa dayanan tezi ile, bu genç Türkler'in tutumu ve inançları çatıştığı için yazar bu soruna eğilir hemen. Çünkü kendisi de Abdülhamit'e ve onun rejimine karşıdır ama Genç Türkler'den yana da değildir. Şunu da belirteyim ki, yazarı ilgilendiren, ne Abdülhamit'in genel politikasıdır, ne de Genç Türklerin programı. O sadece şiddete başvurarak devrim yapmanın doğru olup olmadığı sorusuna eğilmektedir.

Bu politik ve bir bakıma ahlâki sorunu ortaya koymak ve tasavvufa dayanan dünya görüşü ile Genç Türklerin düşüncelerini karşılaştırmak ve eleştirmek için Hilmi'nin odasındaki bir toplantıdan yararlanır. Bu toplantıda Hilmi ve arkadaşlarından başka piyanist Peregrini ile Rabi'a'ya konakta müzik dersi veren (romanda Doğunun vardiği en ince, olgun, gerçek din anlayışına örnek olarak sunulan) Vehbi Dede de vardır. Okuru her vesileyle Vehbi Dede'den yana etkilemek yollarını arayan yazar fırsat bulduca onun zerafetlerinden, olgunluğundan, sükûnu bozmayan bilge kişiliğinden söz eder.

Bir ara Peregrini'nin, şeytanın insanlara bilginin anahtarını verdiğini iddia etmesi üzerine bu konuda ne düşündüğünü Vehbi Dede'den so-

* Her ne kadar A.B. Karatay «Çöken Osmanlı Üstyapısı Karşısında Sinekli Bakkal Sürekliliği» adlı yazısında (Yeni Dergi, Nisan 1974) mevlevîliğin romanın tezi olmadığını savunuyorsa da, öyle sanıyorum ki gösterdiği kanıtlar geçerli sayılamaz. «Romanda Mevlevîlik İlkelerinden biri hayatın hayal olduğudur. Ne var ki bu ilke sağduyuya aykırılığından ötürü romanın gelişimi içinde geçerliliğini yitirir» diyor Karatay. Oysa Selim Paşa'nın karısının ya da Rabi'a'nın bu inanca göre davranmamaları bunu kanıtlamaz. Onlar Vehbi Dede'den farklı kişilerdir ve davranışları da elbette ki farklı olacaktır. Vehbi Dede de Karatay'ın söylediği gibi «irade-i ezeli» ilkesine inancını yitirmez. H.E. Adivar'ın belirttiği gibi zaman zaman geçirdiği bunalımlardan birini geçirir.

rarlar. İşte bu sorudan yararlanarak romanın metafizik tezini bize Dede'nin ağzından açıklar yazar:

«Dede tatlı tatlı güldü:

— Bence Şeytan ve Allah diye kânitta iki kuvvet yoktur. Hepsî, herşey bir tek hakikatin, bir tek kudretin görünüşü... İyi kötü, güzel çirkin, Allah, Şeytan, bunlar icat edilen isimler. Hepsinin arkasında, kendi kendini halketmiş olan ve mütemadiyen halketmekte olan bir kudret var... O, o... kâniat denilen perdeye, gölgelerini aksettirmek için yaratmak fiilinde devam eden Hâlik... Adı Allah, Rab, ne olursa olsun. Nurun en parlak, en ezeli olduğu bir yer, sırrının makiyesi bir tek şey vardır: Aşk!»

Evrende herşeyi iyi, merhametli fakat aynı zamanda herşeyi kadir bir tanrının eseri olarak kabul ettik miydi «kötülük» sorunu ile karşılaşırız. İyi bir tanrının eserinde kötülükler, zulüm, acı, haksızlık neden bulunsun?

«Peregrini hâlâ heyecanla bağırıyordu:

— Ya kinler, nefretler, boğuşmalar, didişmeler, vahşetler... Onları bir fenalık Allahının eseri olarak kabul etmek lâzım değil mi?

— Hayır... Hepsî aynı nurun gölgeleri, hepsi aynı ilâhî ressamın kullandığı başka başka boyalar...

Ben, sadece hepimizi içine alan muazzam bir vahdetin parçası olduğuna iman ettim. Bundan ötesini perdenin bu tarafında kimse idrak edemez.» (1942 baskısı, s. 44-45).

İşte Vehbi Dede'nin felsefesi. Herşey birer gölge olduğuna göre «kötülük» de gerçek değildir. Bu felsefenin Genç Türkler'inkiyle çatıştığı meydana. Yazar da farkında bunun ve zulüm karşısında bu inancın oynıyacağı zararlı rolü, Vehbi Dede gittikten sonra, radikalist Şevki dile getirir. Rabia'nın büyük babası gibi yobaz imamlardan çok daha tehlikeli bulur Vehbi Dede'yi. «— Bence imam, bizim memleketimiz için Dede'den daha az zararlıdır. Dervişin felsefesindeki uyuşturucu, uyutucu zehir imamın cennet, cehennem masallarından daha çok tehlikeli. İmam sadece bâtil itikatların doğurduğu bir sürü masalı tekrar ediyor. Dede iyilik, kötülük arasındaki farkı kaldırıyor. İyiyi fenayı tablolarında boya diye kullanan san'atkâr bir Allah mefhumu çıkarıyor. Bunun mantıkî neticesi ne oluyor bilir misiniz? Bu itikat, insanları zulme ve zalimlere karşı müsamahakâr, lâkayt yapar ... Meselâ bizim Kızıl Sultanın hareketlerinin hepsini Allah istiyerek yaptırıyor diye ahaliye bir itikat gelse ... Bu istibdat rejimini devirmek için arkamızda kaç adam buluruz? Bence en evvel bu memlekette tekkeleri kaldırmalı.» (s. 46-47).

Şevki'nin bu sözlerinin okurda uyandıracığı etkiyi sarsmak ve ona hak vermesini önlemek için, yazar, Genç Türkler'in saygı duydukları ve güvendikleri Peregrini'yi Vehbi Dede'den yana çıkarır. Peregrini'ye göre Dede'nin devletle hiç bir ilgisi yok. «Yeni devirler için tahripkâr ve ateşli adamlar lâzım» olabilir ama Dede gibi insanlara yine de gerek var, çünkü «bu mihnet ve zulüm dünyasında ferdin ruhu bazan sulha, güzelliğe, teselliye muhtaçtır. Buñu da ancak sırrî kuvvetler verebilir.» (s. 47) Şevki ise kendi kuracakları devlette zulüm ve mihnet bulunmayacağı için «Dede gibi sırrîlerin muzır» felsefesine gerek kalmayacağını söyledikten sonra ekler: «Devletimizin sıhhatini, muvazenesini bozacak her kuvvetin kafasını ezeceğiz.» (s. 47) Öyle anlaşılıyor ki, yazar, kurulacak yeni devletin de, başka amaçlarla da olsa, yine baskı ve zulme sapacağını göstermek istiyor. Nitekim Şevki'nin arkadaşı Galip de bu sözler üzerine «Abdülhamit de başka türlü düşünmüyor monşer» diyerek Şevki'nin kafa yapısının Abdülhamit'inkinden farklı olmadığını belirtir.

Yazar'ın Genç Türkler'i onaylamamasının başka bir nedeni bunların Avrupa'ya hayran, Doğu uygarlığını toptan reddeden kişiler olmaları ve ilerici her harekete dinin engel olduğuna inanmalarıdır. Bir bakıma Batı taklitçisi züppe tipini hatırlatırlarsa da, zulme başkaldırdıkları ve özgürlük istedikleri için yozlaşmış alafanga tiplerden farklı, ciddi yanları olan insanlardır.

Bu tartışmada, gerçi zulüm karşısında Genç Türkler'in tuttıkları yolun bir çözüm getirmeyeceği belirtiliyor, ama ne yapılması gerektiği de açıklanmamış. Ancak okur şu izlenimi alıyor ki, Dede gibi adamların varlığı ve inançları bu romanla ilgili değildir pek. Oysa yazarın daha ileride önerdiği tutum bu izlenimin aldatıcı olduğunu ortaya koyacaktır.

Romanda diğer olayların yanı sıra bu politik çizgi sürdürülür ve Rabia'nın babası Tevfik, politikayla ilgisi olmadığı halde, Hilmi ve arkadaşlarının ricası üzerine, Hilmi'nin adına Fransa'dan yollanmış bazı evrakı almak için kadın kıyafetine girerek Fransız postahanesine gider, orada adresleri yırtar ve evrakı postahanedan çıkarır fakat şüphelenen polisler tarafından yakalanır. Tevfik zaptiyede yediği dayaklara, Selim Paşa'nın öğütlerine rağmen Hilmi ve arkadaşlarını ele vermez. Bununla beraber ele geçen ne olduğu belirsiz ve önemsiz belgeler yüzünden yüzlerce kişi tutuklanır, sürgüne yollanır. Hilmi de vardır bunların arasında. İşte bu olayla beraber Vehbi Dede'nin felsefesi politik soruna bir cevap olarak belirmeye başlar.

Dede'nin etkisi ilk önce Hilmi üzerinde gösterir kendisini. Bu genç devrimci Tevfik'in başına gelenlerden ötürü kendini suçlar, her türlü şiddet hareketine karşı nefretle dolar ve tüm inançları değişir bir den.

«İçinde her zamandan ziyade şiddete, cebre, zulme, ıstırap veren her şeye karşı

bir isyan, bir gayz duyuyor. Şimdi bile bu çirkin şeyler —bir zulüm âbidesi yıkmak için dahi kullanılsa— gene muzir, gene nefret edilecek şeylerdi. Dünya ona çirkin bir boğuşma meydanı gibi geldi. Padişaha, hükümete isyan edenler, ihtilâl yapmak isteyenler, hepsi aynı çirkin hamurdan yoğrulmuş insanlar ve teşekküllerdi, yalnız fert masum, yalnız fert zavallı ve bazan da iyi idi... Kendi kendisine yolda diyordu ki 'Fert için bir tek selâmet yolu var, o da Vehbi Dede gibi dünyayı Allahın gelip geçen bir rüyası telâkki etmek.» (s. 129).

Böylece Hilmi, giriştikleri işin nelere mal olduğunu görünce daha ilk aşamada fikirlerini değiştirdi, Vehbi Dede'nin felsefesini benimser ve vazgeçer devrimcilikten.

İkinci örnek karşı uçta yer alan, Abdülhamit'in zulüm maşası Selim Paşa'dır. Sürgün olayından sonra onun da inançları sarsılır, bir kuşku düşer içine. Padişah ve devlet için yaptıklarının doğruluğundan emin değildir artık. Kıscası eski Selim Paşa gitmiş, yeni bir Selim Paşa gelmiştir. İkiisi arasındaki farkı şöyle belirtiyor yazar:

«O zavallı zaptiye nazırı Selim Paşa... Dar kafalı, aptal, yarı makine bir esir... Bu Selim Paşa'nın içinde uçsuz bucaksız bir hürriyet var. Zaptiye nazırı Selim Paşa'nın tapındığı kudret —devlet ve padişah— kâinata hâkim kudretin ancak bir cüz'ü! Bu Selim Paşa'nın tapındığı kuvvet kâinatın kendisi, bütün kuderetin mecmuu. Selim Paşa gülerken konuşurken mabeyinci onu dikkatle gözden geçiriyordu.

— Galiba bugünlerde Vehbi Dede ile çok ülfet ediyorsunuz Paşa.» (s. 250).

Anlıyoruz ki Selim Paşa'nın dünya görüşünde ve kişiliğinde meydana gelen bu değişikliği de yine Vehbi Dede'nin etkisine borçluyuz. Eserin başında tam karşıt inançları ve görüşleri savunan baba oğul, birbirinin amansız düşmanı bu iki insan, böylece kendi inançlarını yitirerek Vehbi Dede'nin mistik felsefesinde birleşmiş olurlar.

Romanın son sayfaları, beklenen rejim değişikliğinin istenen sonuçları vermeyeceğini göstermek için yazılmıştır. 1908'de meşrutiyet ilân edilmiş de ne olmuş? «Kör bir gazap borası gibi esti. Asırların kurduğu müesseselerin köklerini söktü. Ağaç devirir gibi zalim devirdi. İçtimâî ve siyasî nizam ve intizamı alt üst etti. Öyle bir kargaşalık oldu ki kim kimdir, ne nedir ayırda dilemez oldu.» (s. 294). İş başına geçecek olanların eskilerden farklı olmadığını da anlatmak istiyor yazar.* Sürgünden dönenler —siyasî olanı da, dolandırıcısı, hırsızısı da— milletçe «hürriyet

* Daha sonra yazılan *Tatarcık*'da Tevfik'in İttihad ve Terakkî döneminde yine iki kez sürüldüğünü ve Cumhuriyet döneminde de hapse atıldığını öğreniriz.

kahramanları» sayıldıklarından, bu durumdan yararlanarak millet vekili seçilmek, imtiyazlar elde etmek için daha vapurdayken bir dernek kurmayı planlarlar. Abdülhamit'in zulüm maşalarından «göz patlatan Muzaffer» yeni dönemin ateşli savunucusu kesilerek özgürlük nutukları çekmekte, omuzlarda taşınmaktadır.

İstibdat rejimi iğrenç ve korkunç ama ondan kurtulmak için isyan etmenin, devrime bel bağlamanın da yararı yok. Hepsinde aynı zorbalık, aynı içtensizlik. Ne yapmalı öyleyse? Anlaşılan yapılacak tek şey kadere boyun eğmek, tanrıya güvenmek. Yazar bu görüşü Vehbi Dede'nin izinde doğru yolu bulan Selim Paşa'nın ağzından dinletir bize. Babasının başına gelenleri «alın yazımız» diye kabullenen Rabia'nın bu sözünde, Selim Paşa derin bir gerçeği keşfeder.

«Paşa o gün, bu kelimenin tekerrüründe garip bir teselli duyuyordu. İlk defa olarak, şarkın biçare ferdinin hayat savaşında ezilmemesinde, kadere inanışın bir âmîl olacağını düşünüyordu. Başlarında boza pişiren en kavi, en zalim hükümdarları, hep kül gibi savurup geçen, çınar gibi insanları deviren fırtına, zamanında baş eğmeyi bilen, nazenin sazlara benzeyen insanları köklerinden koparamamıştı. Manevî kuvvetlere derunî teslimiyetin hil-katte en nazif bir kudret olmadığını kim iddia edebilir?» (s. 243).

Baskı ve sömürüye «alın yazısı» diyen, «manevî kuvvetlere derunî teslimiyetin» halkı kurtaran bir güç olduğunu iddia eden bu kaderci felsefenin sakatlığı üzerinde durmaya bugün artık gerek yok sanırım. Beni burada ilgilendiren, yazarın, romancı olarak bu tezi ne denli başarıyla savunabildiği.

Dikkat edersek yukardaki parçada «ezilme» sözcüğünün yanıltıcı şekilde kullanıldığını farkederiz. Halkın başına gelenleri «alın yazısı» diyerek kabullenmesi **ezilmemek** oluyor. Bütün roman boyunca halkın sömürüldüğünü, perişan edildiğini; ensesinde boza pişirildiğini vurgulayan yazar, şimdi de halkın ezilmediğine inandırmak istiyor okuru. Oysa «manevî kuvvetlere derunî teslimiyet» halkı ezilmekten kurtarmış olmuyor, ancak ezilmeye devamı sağlayan bir avuntu kaynağı teşkil ediyor. Böylece, yazar, kadere inanmak sayesinde bireyin hayat savaşında ezilmediğini söylerken gerçek sorunu saptırmış olmuyor mu? Zamanında baş eğmeyi bilenler «nazenin sazlar gibi» fırtınaları atlatıyor, yani varlığını sürdürüyor. Çözümün dayandığı mantıkî çıkarım şu: Zalim hükümdarlar savrulup giderken halk varolmayı sürdürebiliyorsa «şarkın biçare ferdi» hayat savaşında ezilmiyor demektir. Sanki mesele zorbalık ve sömürü yerine özgürlüğü ve adâleti sağlamak değil de, hangi koşullar altında olursa olsun yaşayabilmemiş gibi. Romanda, baskı rejimiyle ilgili olarak ortaya atılan politik sorunun böyle bir mantıkla çözümlenemeyeceği meydana.

H.E. Adivar'ın **Sinekli Bakkal**'i yazarken okura, politik isyan ve devrim gibi eylemlerin zararlı olduğu düşüncesini aşılacak isterken başarılı olamamasının başka bir nedeni daha var sanırım. Biliyoruz ki onaylamadığı Genç Türkler'i okura sevimsiz göstermek ve tuttukları yolun yanlış olduğunu belirtmek amacıyla. Fakat Genç Türkler'in devirmek istediği egemen güçler, Adivar'ın da, hırsız, zalim ve yaşlanmış bulunduğu bir yönetici sınıftır. Halkı ezen bu insanları devirmek için uğraşan Genç Türkler'i okura sevimsiz ve haksız göstermek kolay mı? Bir denge işi bu. Hem zulüm ve baskı rejimi yerilecek, hem de buna karşı isyan etmenin, şiddete başvurmanın kötü ve yanlış olduğu anlatılacak. H.E. Adivar'ın bu konudaki başarısızlığının nedeni, sanırım ki, bu gerekli dengeyi romanında kendi amacına uygun bir şekilde ayarlayamaması.

Canlandırılan baskı rejiminin okur üzerindeki etkisi, isyan aleyhinde söylenenlerin yanında çok daha güçlü olduğundan, denge, yazarın amacına ters düşecek biçimde bozuluyor bence. Abdülhamit idaresinin korku salan hafiyelerini, zaptiyeyi, dayakları, sürgünleri anlatan kısımlar romanın en canlı parçalarındandır ve birinci kısmın sonunda bir sürü suçsuz insanın sürgüne gitmek üzere Şevketi Derya vapuru ile yola çıkışları, çocuklarından, karılarından ayrılışları sahnesi, istibdata boyun eğmek istemeyen ve bu yüzden izlenen, işkence gören, sürülen Genç Türkler'in okurun gözünde yücelmesini sağlar. Bundan ötürüdür ki romanda başkaldırma ve meşrûtiyet aleyhinde söylenenler, canlandırılan istibdat idaresine karşı okurda uyanan tepki yanında etkisiz kalmakta ve okur, yazarın onaylamadığı Genç Türkler'e ve giriştikleri eyleme—sırf zulme karşı çıktıkları için de olsa— bir yakınlık, takdir ve acıma duygusu ile bakmakta-

dır. Doğrusu H.E. Adivar'ın kendi de önerdiği tutum konusunda pek rahat görünmüyor. Nitekim sürgüne yollanan suçsuz insanların perişanlığına tanık olduğu zaman Vehbi Dede'nin bile imanı geçici olarak sarsılır.

«Vehbi Dede Tevfiği teşyi ettiği günden beri bir buhran geçiriyordu. Onbeş senelik bir riyazet ve fikir mücadelesinden sonra kurabildiği hayat felsefesi zaman zaman böyle sarsılırdı. Kâinat, halik ressamın mütemadiyen çizip bozduğu, kendisiyle beraber her an baştan yarattığı hayaller ve gölgeler geçidi! Buna inandıktan sonra herhangi hayat fırtınasını sükûnetle seyretmek lâzım gelirdi. Halbuki bazan bu gölgelerin öyle ezeli ıstırapları vardı ki... Bu insan yığının öyle hakikî faciaları vardı ki... Vapurdaki manzara onun deruni muvazenesini sarsmıştı. Yeni baştan düşünmek, eski sükûnunu, sual sormıyan imanını bulmak lazımdı.» (s. 146).

Vehbi Dede insanların acısı ile karşılaşınca eski sükûnunu bulmak için soru sormamayı tercih edebilirdi ama, yazar, okurun da aynı tutumu paylaşacağını bekliyorsa aldaniyor demektir. Olan ki H.E. Adivar'ın kendi de zulüm karşısında boyun eğme felsefesinin gerçekte yürekten kabullenmediği içindir ki eserinde bu tutumu inandırıcı kılamamış ve okurun başkaldırından yana duygulanmasını engelleyememiştir.

Özetlersek, yazar romanda ele aldığı politik sorunun içinden çıkamamış ve amacına ulaşmamış. Bunun birinci nedeni, zorbalığa karşı çare olarak önerdiği davranışın, soruna bir çözüm getirmemesi; ikinci nedeni de okurun kendi amacına ters yönde etkilenmesidir diyebiliriz.